

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
СУМСЬКА ФІЛІЯ

Кафедра гуманітарних дисциплін

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ
з навчальної дисципліни «Філософія»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
081 Право (право)
за темою 5 – «Сучасна західна філософія»

Суми 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою Сумської філії
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 29.08.2023 № 8

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та
соціально-економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії
Харківського національного університету внутрішніх справ (протокол від
29.08.2023 № 2)

Розробник:

Доцент кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії Харківського
національного університету внутрішніх справ, кандидат філософських наук
Тетяна ПОНОМАРЕНКО

Рецензенти:

Доцент кафедри соціальних та економічних дисциплін Харківського
національного університету внутрішніх справ, кандидат соціологічних наук
Наталія БОБРО

Професор кафедри психології, політології та соціокультурних технологій
Сумського державного університету, доктор філософських наук, професор
Андрій ЛЕБІДЬ

План лекції

1. Особливості Новітньої філософії.
2. Філософський зміст ірраціоналізму XX ст.
3. Раціоналізм в Новітній філософії.
4. Герменевтика.
5. Феноменологія.
6. Позитивізм як філософія науки.

Рекомендована література:

Основна

1. Гринів О. Історія філософії. Курс лекцій для аспірантів. Львів, 2015. 559 с. URL: <https://repository.ldufk.edu.ua/bitstream/34606048/3443/1/istorija%20filosoifii.pdf>
2. Історія філософії : навчальний посібник / Салій А. В., Зінченко Н. О., Біланов О. С. Вид. 2-е, доповнене. Полтава : Дивосвіт, 2018. 192 с. URL: http://repository.pdmu.edu.ua/bitstream/123456789/6752/3/history_of_philosophi.pdf
3. Філософія : підручник / Л. Г. Дротянко, О. А. Матюхіна, В. І. Онопрієнко; за ред. Л. Г. Дротянко, В. І. Онопрієнка, О. А. Матюхіної. К. : НАУ, 2014. 720 с. URL: http://gmi.nau.edu.ua/images/PDF_doc/%D0%A4%D0%9B%D0%A1/%D0%94%D1%80%D0%BE%D1%82%D1%8F%D0%BD%D0%BA%D0%BE%D0%9B.%D0%93/65.%D0%A4%D1%96%D0%BB%D0%BE%D1%81%D0%BE%D1%84%D1%96%D1%8F%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA_2014.pdf
4. Філософія : підручник / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2018. 432 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SENMK/pidr_filos_208.pdf
5. Філософія: підручник / В. С. Бліхар, М. М. Цимбалюк, Н. В. Гайворонюк, В. В. Левкулич, Б. Б. Шандра, В. Ю. Свищо. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2021. 440 с. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/4251/1/%D0%91%D0%BB%D1%96%D1%85%D0%B0%20%D0%A4%D1%96%D0%BB%D0%BE%D1%81%D0%BE%D1%84%D1%96%D1%8F%20%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf>
6. Шепетяк О., Шепетяк О. Філософія : підручник. Львів : Місіонер, 2020. 784 с. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/35525/2/O_Shepetiak_Philosophy_IFF.pdf

Додаткова

1. Гринів О. Історія філософії. Курс лекцій для аспірантів. Львів, 2015. 559 с. URL: <https://repository.ldufk.edu.ua/bitstream/34606048/3443/1/istorija%20filosoifii.pdf>
2. Історія філософії : навчальний посібник / Салій А. В., Зінченко Н. О., Біланов О. С. Вид. 2-е, доповнене. Полтава : Дивосвіт, 2018. 192 с. URL: http://repository.pdmu.edu.ua/bitstream/123456789/6752/3/history_of_philosophi.pdf

3. Наумкіна О. А. Філософія впродовж всього життя – вимога часу. *Філософія науки: традиції та інновації*. 2016. № 1–2 (13–14). С. 60–71. URL: <https://repository.sspu.edu.ua/bitstream/123456789/1329/1/Filosofia%20vprodovzh%20usoho%20zhyttia%20%E2%80%93%20vymoha%20chasu.pdf>

4. Пролеєв С. Філософські компетентності: якими їм бути? *Філософія освіти. Philosophy of Education*. 2016. № 2 (19). С. 88–96. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=PhilEdu_2016_2_9

5. Суспільство, людина, право: досвід філософсько-правового осмислення: монографія / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. Б. Жданенко та ін.; за ред. О. Г. Данильяна. Харків : Право, 2018. 350 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/15710/1/%d0%9c%d0%be%d0%bd%d0%be%d0%9a%d0%be%d0%bb_%20%d0%94%d0%b0%d0%bd%d0%b8%d0%bb%d1%8c%d1%8f%d0%bd_2018%20%28%29.pdf

Інформаційні ресурси в Інтернеті

1. Інститут філософії НАН України імені Григорія Сковороди. URL: <http://www.filosof.com.ua/>

2. Інституційний репозитарій Харківського національного університету внутрішніх справ. Філософія. Логіка. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/communities/b1144b3a-80f2-4fb0-a8c6-702efd7f112f>

3. Найвидатніші філософи світу та України. URL: <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/dict.html>

4. Філософська енциклопедія Стенфордського університету (англійською мовою). URL: <http://plato.stanford.edu>

5. Філософія – Політологія: Онлайн. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-cat-10.html>

Текст лекції

1. Особливості Новітньої філософії

XX ст. і початок XXI ст. історична наука називає *Новітньою добою*. Це досить короткий період у житті людства, але насичений надзвичайно гострими та бурхливими подіями. У XX ст. спалахнули дві світові війни та десятки локальних. Відбулося різке розшарування країн світу на багаті та бідні. З'явилася і зникла соціалістична система. Почався небувалий злет наукових і технічних досягнень, що ознаменувало суспільний прогрес і водночас згубний вплив людської діяльності на природу. Духовна культура багато в чому перетворилася на засіб комерції та наживи.

За цих умов зазнала значних змін і філософська думка. Новітня філософія вийшла за межі класичної визначеності, що спричинило появу досить значної кількості *нових філософських напрямів, учень та шкіл*. Що є особливим у Новітній філософії?

По-перше, у ХХ ст. узято під сумнів основний принцип класичної філософії – **віру в безмежні можливості людського розуму**. Ще з часів Відродження панувало беззастережне визнання розуму людини як головної умови гармонійного вдосконалення світу і самої себе.

Однак соціальні трагедії в Новітню добу привели до переоцінки ролі розуму в житті. Він постав у значній кількості філософських учень як руйнівна сила, що привела людство до межі самогубства. Таким чином, у філософії поширився **ірраціоналізм** (з латини “нерозумний”, “несвідомий”), **який розглядав людське життя не як результат мислення, а як продукт прояву волі, інстинкту, інтуїції**.

По-друге, нового семантичного забарвлення у новітній філософії набув і **раціоналізм**. Тепер розум, наукова думка тісно зімкнулися з практичною діяльністю людей.

Якщо у класичній філософії розум досяг значення “чистого”, відмежованого від реалій життя, то у ХХ ст. представники раціоналізму не бачили розумової діяльності за межами науки, творчого пошуку, програмування суспільного життя тощо.

По-третє, важливою особливістю новітньої філософії є **плюралізм її учень**, концепцій та доктрин. При цьому між ними відсутні конфронтаційні непорозуміння і ворожнеча. Навпаки, нині вочевидь розмиваються межі між різними філософськими школами, напрямками і традиціями. Спостерігається толерантне ставлення до світоглядних позицій кожної людини. Позбавляється гостроти протистояння культур, вірувань, життєвих принципів різних народів, Сходу і Заходу, Півночі та Півдня.

Водночас ситуація у сфері повного світоглядного порозуміння між різними країнами, регіонами та континентами ще дуже далека від бажаної. У світі не згасають військові конфлікти, терор, економічна інтервенція багатих країн проти бідних тощо. Оскільки новітній філософській думці властива **гуманістична функція**, тобто вона намагається допомагати в розбудові справедливого світу людського існування, то набуває важливого значення і її **прогностична функція** – визначення нових ідеалів і цінностей життя з метою формування майбутнього, де не буде ворожнечі та непорозумінь між людьми.

2. Філософський зміст ірраціоналізму ХХ ст.

Ірраціоналізм у філософії був завжди, але особливо став поширеним у ХХ ст. У цей час він об'єднав в одну течію дуже різні за суттю і змістом учення: **філософію життя, релігійну філософію, містичне філософське світорозуміння** та ін. Розглянемо основні з них.

Як спроба заміни “філософії мислення”, **філософія життя** бере початок із ХІХ ст. Поняття “життя” у ній тотожне “буттю”, оскільки охоплює Всесвіт. Головне у цій філософії – **крайнє протиставлення свідомості проявам підсвідомого: інтуїції, волі, інстинкту**.

Першооснови філософії життя заклав німецький філософ Артур Шопенгауер (1788 – 1860). У своєму головному творі “Світ як воля і уявлення” він розглядав кантівське судження про “річ для себе” (що недоступна пізнанню

й осмисленню) як “**світову волю**”. Ця воля не тільки недоступна пізнанню, а й діє як некерована сліпа сила.

Увесь світ — це цілісний **потік волі до влади**. А воля до життя у А. Шопенгауера постає як зла, демонічна сила, яка є джерелом людських страждань. Утеча від неї полягає у **зреченні від активного життя, аскетизмі та пригніченні власної волі**.

Отже, філософія життя А. Шопенгауера ґрунтується на **фаталізмі та песимізмі**. Тим більше, що саме життя у нього непізнане, оскільки світ для людини обмежений її уявленнями. Немає сонця, а є лише око, яке його бачить; немає й речей, а є лише рука, що їх торкається. Тому людський інтелект надзвичайно вузький, затиснутий повсякденними турботами боротьби за життя.

До початку ХХ ст. значний внесок у розвиток філософії життя зробив ще один німецький філософ — Фрідріх Ніцше (1844 — 1900). У своїх творах “Невчасні роздуми”, “Ранкова зоря”, “По той бік добра і зла”, “Так казав Заратустра” та інших він виклав своє **вчення про волю до влади**.

Філософський текст Ф. Ніцше будував у вигляді афоризмів, алегорій та метафор. Тому нині існують різні трактування його думок. Але в будь-якому разі джерелом роздумів цього філософа є волюнтаризм А. Шопенгауера, оскільки **воля у Ф. Ніцше постає як жагуче прагнення до влади**.

Воля — основа життя. Це інстинктивний, ірраціональний початок існування. Це не цілісність, як у А. Шопенгауера, а багато воľ, багато прагнень до влади. Світ для Ф. Ніцше є вічним хаотичним **становленням** без початку і кінця. Це результат змагань різних воľ, і зрозуміти його неможливо, адже він приводить у “нікуди”. Цей процес вічний, і в ньому фіксується **нескінченна кількість повторень** того, що було раніше.

Стосовно людського життя, то тут погляди Ф. Ніцше дуже суперечливі. Одні з дослідників вважають його антропологізм прогресивним, таким, що має велике майбутнє, оскільки філософ закликає перебороти людину в ім’я “**Надлюдини**”. “Надлюдина” — це постать майбутнього. Вона переоцінює всі цінності, заперечуючи європейський нігілізм, і відкидає згубні для людини соціальні закони та мораль, що ґрунтуються на зневазі до людського життя. Таким чином, “Надлюдина” — це істота сильної волі та незламних принципів. Лише вона здатна змінити світ на краще.

Інші ж дослідники, навпаки, відзначають наявність в образі “Надлюдини” Ф. Ніцше зневаги до людського єства. Адже така особа відкидає **творчий початок, життєву активність інших людей**. У ній немає місця для **милосердя й особистісної взаємоповаги**.

Особливо обурило багатьох дослідників ніцшеанська критика **християнства**. Філософ не раз стверджував, що ця релігія згубила сильних духом людей, позбавила їх цілеспрямовано волі, а тому “**бог помер**”. У християнській культурі людина пасивна, приречена на занепад. А так не повинно бути.

Також ворожим звичайній людині постає образ “Надлюдини” тому, що Ф. Ніцше вважав великим пороком **співчуття**. Воно пригнічує волю до влади, позбавляє людину прагнення сили та переваги. У книзі “Воля до влади”

Ф. Ніцше переконує: “Хай гинуть слабкі та каліки!” Майбутнє людства за елітою. Лише сильні, вольові, безжальні особи змінять життя на краще.

За крайній ірраціоналізм, волюнтаризм та аморалізм філософа не раз оголошували предтечею німецького нацизму, хоча до нього він ніякого відношення не міг мати. Проте, читаючи його твори, слід досить критично ставитися до проголошених там ідей і зроблених висновків.

Своєрідними є ірраціоналістичні погляди і лауреата Нобелівської премії, французького філософа Анрі Бергсона (1859 – 1941). Він, розвиваючи концепцію життя, уважав вищою за розум надрозумну *інтуїцію*. Розум пізнає лише мертві речі, а живе становлення всього існуючого можна зрозуміти лише інтуїтивно.

Життя починається *першопочатковим вибухом (“життєвим поривом”)*. Цей порив і породжує інтуїцію як акт самопізнання. Це складний процес, оскільки життя проявляється у вигляді *потoku творчих енергій*. Аналізуючи їх, А. Бергсон доходить висновку, що творчі енергії належать *не людському загалу*, а еліті, насамперед, політикам, правникам і науковцям. Лише вони здатні реалізувати життєвий порив. Основна ж маса людей, на думку філософа, позбавлена права на активне творче життя.

Отже, філософсько-соціальне вчення А. Бергсона характеризується крайнім ірраціоналізмом і біологізмом. Для нього у масі людей панують не усвідомлені дії, а інстинктивна поведінка. Суспільне життя людей нічим не відрізняється від існування мурашника чи вулика.

Суспільство, на переконання А. Бергсона, може бути *закритим і відкритим*. У закритому суспільстві панує соціальний інстинкт, який підпорядковує собі особу. Таке суспільство прагне війни, щоб підкорити собі інших. Воно існувати не повинно.

Відкрите суспільство охоплює все населення, а в його основі лежить любов до людей. Життєвий порив спонукає таке суспільство до захисту прагнень особистості, навіть наперекір інтересам нації чи держави. При цьому А. Бергсон не є прибічником демократії. Кращою формою правління він уважав монархію або олігархію (з одного боку, абсолютну владу меншості населення, а з другого – абсолютну покору більшості).

Ідеї інтуїтивізму, потоку енергії А. Бергсона відображені у творчості значної кількості письменників, драматургів, діячів театру та кіно. В цілому ж філософія життя має прояви і в сьогоденній західній філософії.

3. Раціоналізм в Новітній філософії

Раціональне мислення (з латини “розум”) притаманне людству відвічно. Тільки воно дає істинні знання. Але якщо, наприклад, раціоналізм Нового часу сформувався у філософську течію, то дієвою силою суспільного розвитку тоді він не став.

Це відбулося у XX ст., коли *раціоналістичне знання перетворилося* на один з головних чинників суспільного прогресу. У Новітню добу розкриття суті знання і мислення, осмислення творчості та пояснення, з’ясування, виявлення позитивних і негативних тенденцій науки та техніки стали об’єктом

дослідження різних філософських учень, шкіл і напрямів. Новітня філософська раціоналістична традиція, відкидаючи ірраціоналізм, набула **сцієнтичної** (з латини “**наукової**”) **орієнтації**. В чому це проявляється?

По-перше, наука у XIX ст. перетворилася в **безпосередню продуктивну силу** розвитку всіх сфер суспільного життя. Нині немає жодної галузі господарської діяльності, соціальної організації, побуту людей, де б не використовувалися наукові здобутки. Зауважимо, що в наш час наукові досягнення подвоюються кожні 5-7 років, що прискорює темпи розвитку всього суспільства.

По-друге, сучасні результати розумної діяльності примусили весь світ **замислитися над своїм майбутнім**. Бурхливий розвиток науки та техніки призвів до загострення глобальних проблем, техногенних катастроф, масового відчуження людей від безпосереднього спілкування між собою, що ставить під загрозу подальше існування Homo sapiens.

По-третє, за цих обставин у філософії **загострилися проблеми мови, свідомості (розуму) та спілкування**. Їх розв’язання передбачає досягнення взаємопорозуміння різних культур, світоглядних орієнтацій та життєвих традицій. Без цього глобальні проблеми людства не можна вирішити, а це означає глобальну катастрофу.

Щодо мови, то ще з античних часів різні філософи приділяли велику увагу її дослідженню. Було виявлено, що її значення не обмежується сферою обміну знаннями та досвідом. Мова є могутнім засобом пізнання і мислення людини. Мова формує необхідні умови для виховання і соціалізації особистості. А головне – вона є **єдиною умовою взаємопорозуміння** людства, розділеного на континенти, регіони, країни, нації, а також за культурами, віруваннями, традиціями тощо.

Серед соціальних функцій мови ще стародавні греки вважали найважливішою **комунікативну, тобто функцію безпосереднього спілкування людей**, без якого людина не розвивалася б. Адже мова становить основу соціальної пам’яті, пов’язує змістом життя різні покоління, народи, раси, культури тощо. Вона спрямовує весь світ людей в єдиний історичний потік буття, і таким чином поняття **"людина", "мова", "суспільство"** – **однопорядкові** та розкриваються одне через одне.

Водночас уже у класичній філософії, коли високо цінували мову, відзначалися її негативні прояви. *Ще на початку XVII ст. Ф. Бекон описував негативні ситуації, які може створити недбале користування мовою, бідний запас слів або невміння пояснити суть речей. Через це, як він уважав, можуть виникнути соціальні конфлікти, непорозуміння та сум’яття. А в XX ст. значна кількість дослідників мови звернули увагу на її **креативність, владну здатність формувати та творити реальність**.*

Так, німецький філософ Макс Вебер (1864 – 1920) визначив **"капіталізм"** як такий стан суспільства, де панує вірність обраній професії, турбота про людину і повага до її честі та гідності. Але ж відомо, що К. Маркс характеризував капіталізм як хижацький спосіб життя, де людина відчужується від своєї родової сутності. Це приклад того, як одна й та сама мовна “оболонка”

може передбачати протилежні оцінки певного соціального явища.

При цьому філософське осмислення мови розкриває ще й *проблему існування*.

4. Герменевтика

Мистецтво і теорія тлумачення тексту має назву *герменевтика* (походить від імені посланця олімпійських богів – Гермеса, який розтлумачував їх повеління). На те, чи правильно розуміється і пояснюється смисл думки, закріплений у тексті, звернув увагу ще Арістотель у праці “Про тлумачення”. Особливу увагу цій проблемі приділяли філософи у Середні віки під час вивчення релігійних текстів, оскільки мали на меті розкрити їх духовну глибину й уникнути двозначностей в їх розумінні.

Німецький філософ Фрідріх Шлейєрмахер (1768 – 1834) пішов далі, вважаючи можливим герменевтичне тлумачення будь-якого тексту. При цьому він надавав великого значення ще й з’ясуванню *характеру та психології автора*. Цей метод із часом охопив дослідження через текст усіх сфер реальності.

На початку ХХ ст. ще один німецький філософ Вільгельм Дільтей (1833 – 1911) значно розширив сферу застосування герменевтики. Він її використав під час вивчення *культури та історії людства*, назвавши герменевтику “*наукою про дух*”. Реконструкція подій та явищ суспільного життя відтоді стали пов’язуватися з уважним вивченням внутрішнього світу людей через текст. Так герменевтика увійшла до кола наук про людину та суспільство.

Наприкінці ХХ ст. філософська герменевтика перетворилася в один з найавторитетніших методів соціально-гуманітарних досліджень. Цьому сприяла творчість філософів, логіків, лінгвістів, як-от: Х.-Г. Гадамера, П. Рікера, Г. Куна, М. Хайдеггера та ін. В їх творчості об’єднуючою є теза: *пізнання духовного життя людини та суспільства суттєво відрізняється від пізнання природи*. Адже світ людини характеризується внутрішньою визначеністю, а не зовнішнім виявом, як у фізичних феноменів.

Крім того, що людина, як суб’єкт пізнання, вивчаючи суспільство, є водночас його часткою, тобто *частиною об’єкта пізнання*. Тому осягнення історії та культури є *пізнанням внутрішнього світу того, хто здійснює пізнавальний акт*. Цей внутрішній світ, у свою чергу, є *інтерпретацією історії суспільного буття* (суб’єктивним його сприйняттям). Подібні інтерпретації приводять до формування в духовному житті людей нових текстів, адже тексти становлять усі прояви буття.

Отже, людське *життя по суті є поєднанням постійних інтерпретацій та їх зрозуміння*, де інтерпретація підпорядкована зрозумінню, оскільки останнє є головним способом існування людей. Глибина і повнота розуміння пов’язана з ідеєю *герменевтичного кола*.

У Ф. Шлейєрмахера герменевтичне коло – основний принцип розуміння тексту. Вивчаючи текст, слід мати одночасно *і цілісне, і часткове уявлення* про нього. Цілісними є здогади, попередні висновки щодо всього тексту, а частинами – результати дослідження певних аспектів цілого. *Лише безперервно*

зіставляючи ціле і частини в динаміці пошуку відповідей, можна знайти правильне рішення. Так “по колу”: ціле → частина → ціле – осягається весь текст до кінця. При цьому текст є цілісним і стосується всієї творчості автора. Одночасно ця творчість є лише часткою жанру чи всієї літератури.

Існують й інші точки зору. Так, на думку В. Дільтея, цілим є текст, а біографія автора – його часткою. М. Хайдеггер зазначав, що головне у вивченні тексту – його **розуміння**. Мета розуміння – **перенести смисловий зв'язок з іншого світу** (особистісного, чужого, історичного, культурного) у власний світ. Це можливо лише за глибокої поваги й уваги до чужої думки, чийось переживань, до чужої культури, історії, існування людства. П. Рікер відзначав: зрозуміти – означає перенестися в інше життя.

З принципів філософської герменевтики випливають важливі висновки:

- 1) об'єкт і суб'єкт пізнання утворюють єдиний процес. Кожен з нас є лише часткою світу;
- 2) у житті необхідно толерантно ставитися до чужих думок, інших культур, традицій, вірувань;
- 3) невтомне пізнання світу життя є важливою умовою його збереження.

5. Феноменологія

Значний вплив на розвиток новітньої філософії зробила **феноменологія** (з грец. “явище”) – вчення про свідомість як особливе явище. Її засновником по праву вважають німецького філософа Едмунда Гуссерля (1859 – 1938). Він першим у XX ст. звернув увагу на необхідність очищення свідомості від хибних суджень, оцінок, суперечностей, що її затьмарюють. Для цього потрібні особливі зусилля і способи, **оскільки сучасне життя свідомості не прояснює**, а навпаки завуальовує її.

Ідея в принципі не нова. Ще в 1807 р. Г. Гегель у книзі “Феноменологія духу” розглядав етапи дозрівання людської душі. Для досягнення зрілості, тобто позбавлення негативних знань, вона має пройти різноманітні випробовування, здійснити переоцінку різних цінностей, позбавитися хибних нашарувань.

Проте Е. Гуссерль у своїх роздумах про свідомість ближчий до глибоко гуманістичних ідей І. Канта, який у «Критиці чистого розуму» переконував: **загальна здатність людей пізнавати світ указує на умовність їх поділу на раси, нації, за культурною чи релігійною належністю**. Для Е. Гуссерля, як і його однодумця, російського філософа Густава Шпета (1879 – 1940), та й інших представників феноменології, свідомість стає самою собою лише тоді, коли є «чистою», позбавленою зневіри, підозр, негативних вражень. Тоді вона постає як загальнолюдський феномен, позбавлений суб'єктивних суперечностей.

Якість свідомості залежить від її **інтенціональності** (з латини «прагнення»). Прагнення, або **спрямування**, свідомості двояке:

- 1) коли вона спрямована на зовнішній світ, тоді потік суб'єктивних вражень її затьмарює, оскільки вони нерідко спотворені емоціями й викривлені;
- 2) коли ж **свідомість спрямовується на саму себе** (рефлексує), тоді вона здатна очиститися від хибних нашарувань. Так виникає «**чиста свідомість**».

На підставі другого положення про інтенціональність свідомості феноменологи роблять висновок, що домінуюче в європейській гносеології (теорії пізнання) уявлення про збіг (ототожнення) людського «Я» і свідомості не є істинним. Знаменита теза Р. Декарта «*Cogito ergo sum*» («мислю – отже, існую») – хибна. За своєю суттю свідомість є «чистою», а наше «Я» вміщує ще й хибні уявлення, недоречні враження тощо.

Для досягнення чистоти свідомості необхідна **редукція** (з латини «повернення до попереднього стану») – діяльність, що приводить до позбавлення свідомості хибних нашарувань. Тому слід відмовитися від **суджень**. «*Знати, а не судити*» – ось принципова позиція представників феноменології. Наприклад, Е. Гуссерль звертав увагу на причини занепаду античної культури, називаючи головними з них невгамовну боротьбу суджень, оцінок, учень, теорій. Ця боротьба настільки розділила людей, що об'єднати їх для спільних дій було неможливо. Щось подібне відбувається й сьогодні. Різні ідеологічні, релігійні, політичні та інші позиції як окремих людей, так і цілих народів призводять до глибоких конфліктних ситуацій.

Таким чином, феноменологія вказує на особливу роль у житті людей незаангажованої свідомості, такої, що об'єктивно сприймає світ. До речі, феноменологи не закликають до абсолютної відмови від суджень і приховування власних поглядів на щось. Просто необхідно знайти відповідний спосіб: це може бути розповідь, опис, створення образу всього, що вивчається, та ін. Ось тоді світ людського життя стане гуманнішим і добрішим.

Ці феноменологічні висновки нині широко використовуються в європейській літературі, мистецтві, етичних і релігійних ученнях.

6. Позитивізм як філософія науки

Історія позитивізму складається з чотирьох етапів: 1) *власне позитивізму*; 2) *махізму*; 3) *неопозитивізму*; 4) *постпозитивізму*.

Започаткував позитивізм 6-томною працею «Курс позитивної філософії» французький філософ і соціолог Огюст Конт (1798 – 1857). Його «позитивне вчення» ґрунтується на ідеї вичерпаності філософії. Для О. Конта культура людства і свідомість людини проходять три стадії розвитку: релігійну, філософську і наукову. Дві перші пройдені, настав час третьої – наукової, оскільки лише наука дає **позитивні (потрібні, правильні, однозначні)** знання. Філософія ж, насамперед, є виявом світоглядної активності людей, а світогляд не завжди позитивний. Так, на думку О. Конта, філософські ідеї свободи епохи Просвітництва привели суспільство до революційного терору і хаосу. Наукова (позитивна) орієнтація в житті здатна завбачити та запобігти подібним ситуаціям. З цих причин філософія мусить у всьому поступатися місцем позитивному знанню.

Емпіріокритицизм (з грец. “судити про досвід”), використавши позитивізм О. Конта, заснували австрійський фізик та філософ Ернст Мах (1838 – 1916) і швейцарський філософ Ріхард Авенаріус (1843 – 1896).

Суть їх учення (*його ще називають “махізмом”*) зводиться до принципу «*економії мислення*». Він означає, що знання слід звільнити від філософських

роздумів, перш за все **від визнання світу як об'єктивної реальності**. Цієї реальності просто немає! Поняття, що пов'язані з нею (рух, простір, час, причинність тощо), є лише продуктами мислення. А вони суб'єктивні, залежать від людини й існують в її відчуттях.

Таким чином, емпіріокритицизм є різновидом суб'єктивного ідеалізму. При цьому, намагаючись подолати суперечність та односторонність матеріалізму й ідеалізму, Е. Мах увів поняття «нейтральні елементи світу». Це явища і не фізичні, і не психічні. Вони «нейтральні» та по суті є лише людськими відчуттями. Реальний світ – це просто комплекс відчуттів. Тому головним завданням науки є опис цих комплексів, до чого філософія не спроможна.

Неопозитивізм (буквально “новий позитивізм”) започаткував у першій половині XX ст. англійський логік Бертран Рассел (1872 – 1970). Усі фундаментальні поняття світу він запропонував виводити **не з філософії, а з логіки**. Проблемний простір філософії, на його погляд, розташований між наукою, релігією і буденною свідомістю. Логіка ж панує скрізь, оскільки **метод логічного аналізу** прийнятний на всіх рівнях освоєння світу. Це означає, що кожна філософська проблема має логічне завершення. На цій підставі робився висновок про пізнавальну обмеженість філософії та безмежне панування логіки.

Цю ідею розвинув гурток видатних учених і філософів при Віденському університеті, куди входили М. Шлік, К. Гйодель, Р. Карнап, О. Найрат та ін. Вони заснували **логічний позитивізм**, який ґрунтується на посиленій увазі до **мови науки**. Вона має бути чітко усвідомленою (осмисленою), оскільки всі пропозиції, з якими має справу наука, бувають: 1) усвідомлені; 2) неусвідомлені; 3) безглузді. Щоб очистити науку від нісенітниць і плутанини, необхідно все, що їй пропонується, **верифікувати** – логічно перевіряти. Право на існування має лише те, що однозначно обґрунтоване. **Філософія ж з її плюралізмом суджень перетворилася на архаїзм**. Вона, як і наука, повинна бути логічною, однозначною у судженнях, а не, на думку Р. Карнапа, “музикантом, не здатним до музики”.

По-іншому розумів призначення неопозитивізму австрійський фізик і логік, творець **аналітичної філософії** Карл Вітгенштейн. У своєму «Логіко-філософському трактаті» він відзначав, що все, що має бути сказаним, мусить бути чітко сформульованим. Інакше краще промовчати.

На думку К. Вітгенштейна, світ людини відкривається завдяки мові, тому необхідно наполегливо турбуватися про її досконалість. Ідеальною, тобто логічно досконалою, мовою мислитель уважав **мову математичної логіки**. На її підставі він задумав створити **«модель знання»**, припускаючи можливість зведення всіх знань до сукупності елементарних речень. Прикладом він уважав твердження: «Світ – це факти в логічному просторі», «Об'єкт простий», «Картина – факт», «Картина – модель дійсності» тощо. Очевидно, що згідно з таким підходом до пояснення дійсності та людського буття філософським роздумам місця немає.

У середині другої половини XX ст. деякі представники позитивізму, зокрема англійський соціолог і логік Карл Поппер (1902 – 1994), американський історик Томас Кун (1922 – 1996) та ін., почали **заперечувати об'єктивність не**

лише філософського, а й наукового знання, спираючись на думки позитивістів-попередників. Тому їх називають постпозитивістами (з латини “пост” – “після”). Основним положенням постпозитивізму є *ідея конвенціоналізму* – попередньої домовленості дослідників про тлумачення вихідних понять, основних положень науки. Панує, як пояснюють постпозитивісти, не об’єктивна основа знань (реалії світу), а умовне визначення і пояснення предметів, подій, фактів тощо.

На думку К. Поппера, не так уже й важливо під час з’ясування та пояснення руху небесних тіл, якою традицією користуватися (птолемеевською чи коперніківською), хоча їх сутність діаметрально протилежна. А Т. Кун у книзі «Структура наукових революцій» переконує, що *наукові досягнення завжди тимчасові*, оскільки обов’язково старіють. На зміну одній моделі знань приходить інша, більш досконала. І так відбувається постійно. Тому науковці змушені постійно домовлятися про сутність і зміст нових знань, що позбавляє їх об’єктивності.

Таким чином, позитивізм на всіх етапах свого існування принижував роль філософії в осмисленні світу, а тепер ще й заперечує істинність наукового знання.